

GRAŻYNA KAROLEWICZ, ANDRZEJ STĘPNIK

LUBELSKIE ŚRODOWISKO HISTORYCZNE W LATACH 1918–1939

Życie naukowe i kulturalne Lubelszczyzny w latach 1918–1939 zasługuje na szczególną uwagę historyków. Był to okres przełomowy, kiedy bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości społeczeństwo zmierzało do wyrównania krzywd, jakie zadali zaborcy temu regionowi, w szczególności sposobem wynaradawianemu. Powstało wtedy wiele instytucji, organizacji, towarzystw naukowych i kulturalnych. W tym też czasie Lublin dzięki inicjatywie ks. Idziego Radziszewskiego został podniesiony do rangi miasta uniwersyteckiego.

Wiele problemów z tego okresu zostało już przeanalizowanych przez historyków, wiele jeszcze oczekuje na przebadanie, a wśród nich także zagadnienie uprawiania historii w tym środowisku, dyscypliny tak ważnej dla zachowania naszej tożsamości narodowej.

Przed rokiem 1918 zainteresowanie historią na Lubelszczyźnie miało tradycję badań o charakterze hobbystycznym. W związku z powstaniem uniwersytetu podjęto działania na rzecz organizacji życia naukowego również w zakresie historii. Pojawiło się zapotrzebowanie na historyków profesjonalnych, którzy mogli liczyć na zatrudnienie w powstających katedrach wyższej uczelni. Doszło więc do profesjonalizacji i elitaryzacji badań historycznych.

Przez termin "lubelskie środowisko historyczne" rozumiemy badaczy sensu stricto, popularyzatorów historii, edytorów źródeł, publicystów historycznych itp., traktujących historię jako główny bądź znaczący przedmiot swych zainteresowań badawczych, jak i historyków sensu largo, parających się historią niejako na marginesie innych dyscyplin nauki (literatury, prawa, filozofii). W zakresie przestrzennym analizą naszą obejmujemy historyków zamieszkujących nie tylko w Lublinie i województwie lubelskim (w granicach z kwietnia 1939 r.), ale również osoby spoza tego obszaru, lecz "ciążące" ku Lubelszczyźnie bądź ze względu na swoje zainteresowania tym subregionem bądź na osoby swych mistrzów czy dawnych współpracowników. Do podstawowych kryteriów klasyfikacji zaliczono więc: miejsce zamieszkania historyków, wspólne zainteresowania, uczestnictwo w pracach lokalnych towarzystw historycznych i ogólnonaukowych,

prywatne kontakty formalne i nieformalne, publikowanie w miejscowych oficynach wydawniczych, indeksy cytowań, udział w życiu społeczno-politycznym na rzecz Lubelszczyzny.

Lubelskie środowisko historyczne II Rzeczypospolitej nie doczekało się dotychczas pełnego opracowania. Do prac wykraczających poza omówienie życia i działalności naukowej poszczególnych badaczy zaliczyć można publikacje ks. Zygmunta Zielińskiego¹, Ryszarda Bendera² i Kazimierza Myślińskiego³, poświęcone środowisku uniwersyteckiemu, oraz publikacje będące realizacją programu badań Zespołu Polskie Środowiska Historyczne II Rzeczypospolitej, kierowanego przez Jerzego Maternickiego⁴.

Niniejsze opracowanie jest próbą zarysowania pierwszego przybliżonego obrazu całego lubelskiego środowiska historycznego w takim zakresie, na jaki pozwala dotychczasowy stan badań. Nie rości sobie pretensji do wszechstronnego wyczerpania tematu, a jedynie sygnalizuje bogatą problematykę i przedstawia pewne wyniki i wnioski, jakie uzyskano zwłaszcza na podstawie biogramów historyków lubelskich, opracowanych uprzednio według określonego schematu⁵.

Dla rekonstrukcji środowiska historycznego Lublina przeanalizowano obszerny materiał drukowany i rękopiśmienny. Przeprowadzono kwerendę w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i Poznaniu, w Archiwach Państwowych w Lublinie i Krakowie, w archiwach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Katolickiego Uniwersytetu w Lowanium (Belgia), wyższych uczelni Rzymu, archiwum Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie oraz zbiorach licznych bibliotek naukowych, zwłaszcza Biblioteki Uniwersyteckiej KUL i Biblioteki Jagiellońskiej. Wykorzystano także liczne materiały i informacje od rodzin interesujących tu nas historyków i innych osób prywatnych. Przedmiotem

¹ Z. Zieliński, *Historia Kościoła na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1918–1968)*, "Roczniki Teologiczno-Kanoniczne", 15 (1968), z. 4, s. 5–52.

² R. Bender, *Historia na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL (1918–1968)*, "Roczniki Nauk Humanistycznych", 18 (1970), z. 2, s. 141–159.

³ K. Myśliński, *Lubelskie środowisko historyczne*, "Kamena" 1969, nr 8, s. 5.

⁴ Por. W. Śladkowski, *Tradycje lubelskiego środowiska historycznego*, [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji naukowych w Krakowie i Lublinie 1984 i 1985*, pod red. J. Maternickiego, Warszawa 1986, s. 201–216; G. Karolewicz, *Nauki historyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim w okresie międzywojennym*, tamże, s. 217–267; Cz. Strzeszewski, *Lubelskie środowisko historyczne w latach 1918–1939. Wspomnienia*, tamże, s. 268–274; A. Stępnik, B. Wachowicz, *Historycy lubelscy okresu II Rzeczypospolitej w świetle kart dokumentacyjnych*, tamże, s. 275–294.

⁵ Biogramy zostały opracowane według ankiety zaproponowanej przez Jerzego Maternickiego w pracy *Polskie środowisko historyczne lat 1918–1939. Zależenia metodologiczne badań, ich organizacja i dotychczasowe wyniki*, [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, s. 82–84. 73 karty dokumentacyjne dotyczące historyków Lubelszczyzny w opracowaniu przede wszystkim Grażyny Karolewicz i Andrzeja Stępnika zdeponowane są w Instytucie Historii w Warszawie.

kwerendy były akta osobowe badanych postaci, ich spuścizny pisarskie, wspomnienia, akta różnych towarzystw i instytucji naukowych oraz inne źródła.

Nawet i tak pracochłonna kwerenda nie pozwoliła jednak na rekonstrukcję wszystkich sfer działalności badanych historyków. Pozostały luki. Zaistniała jednak możliwość odtworzenia składu personalnego środowiska, pochodzenia terytorialnego, społecznego, wykształcenia, zainteresowań twórczych poszczególnych osób, ich kontaktów z innymi ośrodkami naukowymi, działalności politycznej i społecznej. Z powodu braku badań nad twórczością naukową nie jest możliwa ocena dorobku naukowego.

W okresie Polski Odrodzonej wokół ośrodka lubelskiego skupiło się co najmniej 73 badaczy i popularyzatorów historii. Wyraźnie zaznaczyły się trzy grupy historyków:

- badacze profesjonalni (pracownicy naukowo-dydaktyczni KUL, utrzymujący się z pracy naukowej w zakresie historii);
- historycy fachowi i półfachowi (głównie nauczyciele, duchowni i archiwiści podejmujący badania wspólne lub indywidualne);
- amatorzy-pasjonaci (ludzie różnych zawodów, mający jednocześnie ambicję publicznego wypowiedzania się na tematy historyczne).

Historyków sensu stricto było 20 (27,4% ogółu): Władysław Adamczyk (1909–1983), Leon Białkowski (1885–1952), Konstanty Chyliński (1881–1939), Jan Dobrzański (ur. 1901), Marcin Dragan (1882–1966), ks. Czesław Falkowski (1887–1969), Władysław Godziszewski (1895–1940), Roman Konecki (1884–1942), Aleksander Kossowski (1896–1965), Tadeusz Moniewski (1901–1939), Michał Pieszko (1890–1969), Stanisław Ptaszycki (1853–1933), Jan Riabinin (1878–1942), Jerzy Sadownik (ur. 1910), Stanisław Smolka (1853–1924), Kazimierz Sochaniewicz (1892–1930), Adam Strzelecki (1890–1935), Czesław Strzeszewski (ur. 1903), ks. Józef Umiński (1888–1954), Stefan Wojciechowski (1899–1980). Pozostałe 53 osoby (72,6%) należy uznać za historyków sensu largo, zajmujących się historią w ramach innych dyscyplin naukowych.

Tab. 1. Liczba historyków lubelskich w latach 1919–1939

1919		1929		1939		Ogółem w latach 1919–1939	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
30	41,1	40	54,8	42	57,5	73	100,0

Pod względem płci była to społeczność jednorodna. Proces feminizacji, rozpoczynający się w innych środowiskach, wśród historyków lubelskich jeszcze nie wystąpił.

Bardzo poważne trudności sprawia próba precyzyjnego "przyporządkowania" poszczególnych historyków do istniejących ówczesnie kierunków badawczych. Powodem tego jest przede wszystkim duża liczba historyków sensu largo w środowisku lubelskim oraz wielostronność zainteresowań większości badaczy i popularyzatorów przeszłości. Stojąc jednak wobec konieczności dokonania takiej klasyfikacji, podstawowym jej kryterium czynimy główną sferę zainteresowań poszczególnych historyków.

W ich zespole licznie reprezentowane było prężne środowisko prawnicze. Dziejami prawno-ustrojowymi interesowało się sześciu badaczy: Cezary Berezowski (1898–1970), Bolesław Gruźewski-Lubicz (1883–1952), Tadeusz Hilarowicz (1887–1958), Jan Kamiński (1891–1970), Józef Rafacz (1890–1944), Paweł Skwarczyński (1903–1984). Trzech księży zajmowało się zagadnieniami z zakresu prawa kanonicznego: Henryk Insadowski (1888–1946), Piotr Kałwa (1893–1974), Jan Wiślicki (1879–1944). Problematykę prawa administracyjnego podejmował tylko Zbigniew Pazdro (1873–1939). Wszyscy wymienieni byli pracownikami naukowo-dydaktycznymi KUL.

Znaczną popularnością cieszyła się także historyczna problematyka polityczna i społeczna. Z uwagi na dość daleko posuniętą specjalizację badań tej tematyki należy dokonać następującego rozróżnienia: historią polityczną sensu stricto zajmowało się w zasadzie trzech badaczy (M. Dragan, W. Godziszewski i S. Smolka), problematyką polityczno-społeczną zaś pięciu historyków (R. Konecki, A. Kossowski, K. Sochaniewicz, Jan Władziński (1861–1935) oraz A. Strzelecki). Rozwojowi społecznemu i myśli społecznej poświęcało swe ważniejsze prace dwóch historyków: Aleksander Wóycicki (1878–1954) i Antoni Szymański (1881–1942).

W lubelskim środowisku historycznym powoli zdobywały uznanie badania z zakresu dziejów społeczno-gospodarczych, przeżywające w okresie II Rzeczypospolitej wyraźny rozkwit. Podjęmowali je przede wszystkim: W. Adamczyk, L. Białkowski i Ludwik Górski (1894–1945). Badania te w pewnym sensie uzupełniali historycy myśli ekonomicznej: Ignacy Czuma (1891–1963), Witold Krzyżanowski (1897–1972) oraz Henryk Radziszewski (1873–1923).

Wyznaniowy charakter uniwersytetu przyczynił się do rozwoju badań nad dziejami Kościoła. Do znawców tych zagadnień należeli księża: Cz. Falkowski, Józef Pruszkowski (1837–1925), J. Umiński i Bronisław Żongottowicz (1869–1943). Specyfika KUL wpłynęła ponadto na rozwój zainteresowań historią myśli teologicznej. Badania w tym zakresie podejmowali księża: Jan Czuj (1886–1957), Piotr Kremer (1878–1951), Michał Niechaj (1900–1939), Czesław

Sokołowski (1877–1951). Korespondowały one w pewnym stopniu z pracami historyków religii ks. Józefa Archutowskiego (1879–1944) i ks. Józefa Kruszyńskiego (1877–1953).

Ogólnymi zagadnieniami kultury zajmowało się czterech badaczy: K. Chyliński, Adam Krokiewicz (1890–1977), Mieczysław Popławski (1893–1946), a także Stanisław Kowalski (właściwe nazwisko Aleksander Spiegel, 1889–1969). Licznych badaczy i popularyzatorów interesowały poszczególne dziedziny kultury, zwłaszcza dzieje literatury, którymi zajmowało się aż dziewięciu historyków lubelskich. I tak problematyka historycznoliteracka znalazła się w centrum uwagi Piotra Bańkowskiego (1885–1976), Franciszka Gucwy (1892–1945), Ludwika Kamykowskiego (1891–1944), Stefana Kunowskiego (1909–1977), Maurycego Paciorkiewicza (1873–1927), Cezarego Pęcherskiego (1881–1925), S. Ptaszyckiego (1853–1933), który jednocześnie był wybitnym znawcą nauk pomocniczych historii, Stanisława Strońskiego (1882–1955) oraz Henryka Życzyńskiego (1890–1940). Dziejami filozofii zajmowało się sześciu badaczy: Henryk Jakubanis (1879–1949), Bogumił Jasinowski (1883–1969), ks. Józef Pastuszka (1897–1989), ks. Idzi Radziszewski (1871–1922), Maurycy Straszewski (1848–1921) i o. Jacek Woroniecki (1878–1949). Józef Dutkiewicz (1903–1968), Ludwik Grajewski (ur. 1900) oraz Ksawery Piwocki (1901–1974) rozwijali swe zainteresowania historią sztuki, J. Dobrzański zaś i Zygmunt Kukulski (1890–1944) – dziejami oświaty i wychowania.

Historycy spoza środowiska akademickiego, często zamieszkali poza Lublinem, podejmowali zazwyczaj badania historyczno-regionalne. Stały się one domeną Kazimierza Janczykowskiego (1888–1972), Zygmunta Klukowskiego (1888–1959), T. Moniewskiego, Janusza Petera (1891–1963), M. Pieszki, J. Rabinina, J. Sadownika, Henryka Wiercieńskiego (1843–1923), a także S. Wojciechowskiego.

Wyrazem dokonującego się podziału zadań naukowych w lubelskim środowisku historycznym było także pojawienie się specjalisty z zakresu historii wojskowości. Był nim – krótko mieszkający na rodzinnej Lubelszczyźnie – Stefan Pomarański (1893–1944).

Cechą charakterystyczną grona historyków lubelskich był szeroki zakres zainteresowań naukowych, a także daleko posunięta w ich obrębie specjalizacja. Niewielką tylko grupę wśród nich można by nazwać dziejopisami wielkich epok historycznych, aczkolwiek w twórczości niemal wszystkich zdarzały się prace wykraczające poza ich własny obszar badawczy.

Najliczniej były tu reprezentowane dzieje nowożytne. W ramach uprawianej specjalności koncentrowało się na nich 34 badaczy (46,6% wszystkich historyków lubelskich). Stosując znowu konieczne uogólnienia, do badaczy i popularyzatorów czasów nowożytnych zaliczyć możemy: W. Adamczyka, P. Bańkowskiego,

J. Dobrzańskiego, W. Godziszewskiego, L. Górskiego, L. Kamykowskiego, Z. Klukowskiego, R. Koneckiego, A. Kossowskiego, ks. P. Kremera, W. Krzyżanowskiego, Z. Kukulskiego, ks. M. Niechaja, M. Paciorkiewicza, Z. Pazdrę, C. Pęcherskiego, M. Pieszczę, S. Pomarańskiego, ks. J. Pruszkowskiego, H. Radziszewskiego, J. Rafacza, J. Riabinina, J. Sadownika, ks. Cz. Sokołowskiego, A. Spiegła, A. Strzeleckiego, Cz. Strzeszewskiego, ks. A. Szymańskiego, H. Wiercieńskiego, ks. J. Wiślickiego, ks. A. Wóycickiego, ks. L. Zalewskiego, ks. B. Żongołłowicza i H. Życzyńskiego.

Druga pod względem liczebności grupa (22 osoby, tj. 30,0%) nie ograniczała swych zainteresowań do konkretnej epoki historycznej, ale zajmowała się problematyką dotyczącą różnych okresów. Przewagę stanowili w niej badacze sensu largo: C. Berezowski, J. Dutkiewicz, ks. Cz. Falkowski, L. Grajewski, B. Grużewski, F. Gucwa, T. Hilarowicz, ks. H. Insadowski, K. Janczykowski, ks. P. Kałwa, J. Kamiński, T. Moniewski, ks. J. Pastuszka, J. Peter, F. Piwocki, S. Ptaszycki, P. Skwarczyński, M. Straszewski, ks. J. Umiński, ks. J. Władziński, S. Wojciechowski oraz o. J. Woroniecki.

Badaniami i popularyzacją dziejów starożytnych zajmowało się dziewięć osób (12,3%); najczęściej byli to filologowie klasyczni. Epoka ta była przedmiotem zainteresowań badawczych ks. J. Archutowskiego, K. Chylińskiego, ks. J. Czuja, H. Jakubanisa, B. Jasinowskiego, A. Krokiewicza, ks. J. Kruszyńskiego, M. Półpawskiego i S. Srebrnego.

Jeszcze mniejsze zainteresowanie badaczy budziły wieki średnie. Systematyczne badania nad tą epoką prowadziło w zasadzie 5 (6,8%) historyków, w większości doświadczonych i kompetentnych. Mediewistyka była wówczas "wizytówką" środowiska lubelskiego. Dzięki takim mistrzom jak Smolka, Białkowski czy Ptaszycki dorobek historyków międzywojennej Lubelszczyzny często kojarzono z tą właśnie dziedziną.

Rozkład zainteresowań poszczególnymi okresami dziejowymi nie odbiegał zbyt od proporcji istniejących w ówczesnym świecie historycznym w Polsce. Wyjątkiem w tym zakresie był natomiast brak w Lublinie badaczy sensu stricto zajmujących się historią najnowszą. Pobocznie tym okresem interesowało się trzech historyków: I. Czuma, ks. H. Radziszewski i S. Stroński.

Zainteresowania badawcze historyków znalazły wyraz w ich publikacjach (zestawienie najważniejszych prac znajduje się w aneksie). Przeanalizowanie tej twórczości, jej ocena i określenie miejsca w dorobku ówczesnej nauki polskiej to jeden z najbardziej ważnych postulatów badawczych.

Trzon środowiska historyków lubelskich stanowili pracownicy naukowo-dydaktyczni różnych wydziałów KUL. Przez cały okres dwudziestolecia znalazło się ich w uczelni 55 (75,3%). Status profesora zwyczajnego osiągnęło 23 z nich (31,5%), 18 (24,7%) pełniło obowiązki profesorów zwyczajnych. Pozostali his-

torycy pracowali na etatach wykładowców, zastępców profesora i innych. Podstawą angażu w uniwersytecie były kwalifikacje faktyczne, a nie formalne. Potwierdzeniem tego jest fakt, że kilku profesorów nie posiadało stopni naukowych. Znaleźli się wśród nich badacze tej klasy, co K. Chyliński, A. Kossowski, S. Ptaszycki.

Na proces kształtowania się środowiska historycznego na Lubelszczyźnie hamująco wpłynął brak stabilizacji lokalnej elity naukowej. Złożyło się na to wiele czynników, spośród których, jak należy przypuszczać, bardzo istotną rolę odegrały trudne warunki pracy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, który był wówczas w stadium organizacji i nie miał pełnych praw akademickich, przysługujących uczelniom państwowym (zdobywał je uniwersytet dopiero stopniowo). Oferował niższe uposażenia pracownikom, niewygodne warunki lokalowe, nie zapewniał emerytur i innych świadczeń. Konsekwencją tego było angażowanie historyków z różnych ośrodków naukowych, którzy przebywali tu tylko okresowo. Młodszy pracownicy po uzyskaniu odpowiedniego statusu naukowego przenosili się do bardziej renomowanych uczelni, zapewniających lepsze warunki dalszego rozwoju i realizowania kariery zawodowej. Społeczność historyków uniwersyteckich nie wyrastała przy tym w Lublinie z tradycji określonych szkół historycznych czy też wspólnie akceptowanych paradygmatów, ale głównie z przesłanek organizacyjnych uczelni. Nie sprzyjało to integracji kadr.

Historycy pozaakademyjni rekrutowali się w większości spośród nauczycieli.

Tab. 2. Struktura zawodowa historyków lubelskich z lat 1919–1939
(według lat)

Zawód	Lata					
	1919		1929		1939	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Pracownicy naukowci	18	60,0	24	60,0	26	61,9
Nauczyciele	5	16,7	8	20,0	11	26,2
Inne zawody	7	23,3	8	20,0	5	11,9
Ogółem	30	100,0	40	100,0	42	100,0

Daje się również zauważyć, że w gronie historyków lubelskich systematycznie wzrastała liczba badaczy ze statusem naukowym. W przyszłości należałoby przebadać, w jakiej mierze fakt ten wpłynął na podniesienie wartości naukowej publikowanych prac.

Tab. 3. Status naukowy historyków lubelskich z lat 1919–1939
(według lat)

Status naukowy	Lata					
	1919		1929		1939	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Bez stopnia	9	30,0	8	20,0	6	14,3
Magister	0	0,0	1	2,5	2	4,8
Doktor	4	13,3	7	17,0	8	19,0
Docent	3	10,0	0	0,0	1	2,4
Prof. zwyczaj.	6	20,0	10	25,5	9	21,4
Prof. nadzwyczaj.	8	26,7	14	35,0	16	38,1
Ogółem	30	100,0	40	100,0	42	100,0

Jak wykazuje tabela nr 4, historycy lubelscy w większości byli ludźmi dojrzałymi. Karierę naukową zaczynali wcześniej na ogół w innych ośrodkach. Do Lublina przybywali w większości mając już ustaloną pozycję w świecie nauki. Średnia wieku wykazywała tendencję malejącą w latach trzydziestych.

Tab. 4. Wiek historyków lubelskich z lat 1919–1939
(w latach)

Przedział wiekowy	Lata					
	1919		1929		1939	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
do 30 lat	6	20,0	5	12,5	2	4,8
31–50 lat	17	56,7	29	72,5	24	57,1
51–70 lat	3	10,0	6	15,0	16	38,1
powyżej 70 lat	4	13,3	0	0,0	0	0,0
Ogółem	30	100,0	40	100,0	42	100,0

Dla wielu historyków Lublin (czy Lubelszczyzna) był tylko epizodem w wędrówce między innymi ośrodkami. Pragniemy zwrócić uwagę, że zaledwie sześciu historyków (K. Chyliński, Z. Klukowski, ks. P. Kremer, M. Pieszko, ks. A. Szymański, ks. L. Zalewski) związanych było z tym terenem przez całe dwudziestolecie międzywojenne. Pozostali mieszkali tu od roku do 20 lat.

Tab. 5. Czas zamieszkiwania historyków lubelskich z lat 1919–1939 na Lubelszczyźnie (w latach)

Liczba lat	Historycy	
	liczba	%
21	6	8,2
15 – 20	15	20,6
10 – 14	9	12,3
5 – 9	25	34,2
do 4	18	24,7
Razem	73	100,0

Duża fluktuacja kadr badaczy, związanych przede wszystkim z KUL, nie sprzyjała zacieśnianiu interakcji społecznych pomiędzy poszczególnymi osobami. Opóźniało to utrwalanie się struktury wewnątrzśrodowiskowej. Integracji nie sprzyjało zapewne łączenie kilku miejsc pracy, dość powszechne wśród badaczy akademickich. Wpływ na te tendencje miały także luźne związki historyków profesjonalnych z Lubelszczyzną przed 1918 r. Przyjrzyjmy się tym uwarunkowaniom bliżej.

a) Pochodzenie historyków lubelskich

Interesujące światło na proces kształtowania się środowiska historyków lubelskich rzuca analiza ich pochodzenia terytorialnego, społecznego i środowiskowego.

Zestawiając miejsca urodzenia interesujących nas osób, łatwo możemy dostrzec, że ku Lublinowi ciążyli przede wszystkim badacze zamieszkujący historyczną Małopolskę. Żaden inny region Polski nie miał tak licznej reprezentacji w lubelskim środowisku historycznym (zob. tabela 6).

Rekonstrukcja pochodzenia środowiskowego badanych osób ujawnia, że z życiem naukowym na Lubelszczyźnie wiązało się ponad 64% historyków pochodzących z małych miasteczek lub wsi, a więc z ośrodków nie posiadających z reguły tradycji naukowych i zbiorowych warsztatów pracy, umożliwiających kształtowanie zainteresowań historycznych we wczesnej młodości. W przypadku tych osób daje się zauważyć wolniejsze tempo rozwoju naukowego i stabilizacji zawodowej. Związanie się z nowo powstającym środowiskiem naukowym w Lublinie i wokół niego było dla nich niewątpliwie szansą na szybsze realizowanie kariery naukowej (choćby z uwagi na mniejszą konkurencję) oraz wejście do tworzącej się tu elity intelektualnej.

Tab. 6. Pochodzenie terytorialne historyków lubelskich z lat 1919–1939⁶

Miejsce urodzenia	Historycy	
	liczba	%
Małopolska	24	32,8
Mazowsze–Podlasie	16	22,0
Ziemie pd.-wsch.	15	20,5
Poza ziemiami polskimi	9	12,3
Wielkopolska	4	5,5
Ziemie pn.-wsch.	3	4,1
Śląsk	1	1,4
Wołyń	1	1,4
Razem	73	100,0

Tab. 7. Pochodzenie środowiskowe historyków lubelskich z lat 1919–1939

Miasto		Miasteczko		Wieś	
liczba	%	liczba	%	liczba	%
28	38,4	18	24,6	27	37,0

Wnioski te częściowo potwierdza także analiza pochodzenia społecznego historyków lubelskich, wśród których znaczny udział mieli synowie chłopów, robotników i rzemieślników. Tworzyli oni pierwsze pokolenie inteligencji, angażujące się w życie naukowe.

Tab. 8. Pochodzenie społeczne historyków lubelskich z lat 1919–1939

Inteligentkie		Chłopskie		Ziemiańskie		Robotnicze		Rzemieślnicze	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
33	45,2	16	21,9	12	16,4	4	5,5	2	2,7

Brak danych dla 6 osób (8,3%).

Zjawisko to było charakterystyczne dla całego świata historycznego w Polsce, a zaznaczyło się w wyniku demokratyzacji stosunków społecznych i politycznych po 1918 r.

⁶ Podział regionalny przyjmujemy za *Słownikiem geograficznym Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*, pod red. S. Arnolda, Próspekt, Pomorze, Prusy, Warszawa [b. r. w.].

b) Wykształcenie historyków lubelskich

Wewnętrzne zróżnicowanie lubelskiego środowiska historycznego ujawnia się jeszcze wyraźniej, gdy zanalizujemy, jakie wykształcenie uzyskali badani historycy. Zdobywali oni swe kwalifikacje naukowe w różnych systemach kształcenia wielu państw obcych. Z faktu tego wynikają poważne trudności klasyfikacyjne, gdyż w Polsce Odrodzonej zmieniły się kryteria formalnego wartościowania statusu naukowego, osiągniętego np. w szkołach wyższych na terenie Rosji, krajowych oraz zagranicznych akademiach duchownych.

Stosując pewne uogólnienia, możemy przyjąć, iż pierwszym istotnym etapem umożliwiającym wejście do świata nauki były solidne studia wyższe połączone z indywidualnymi predyspozycjami badawczymi danej jednostki. Szkoły powszechna i średnia (funkcjonująca w realiach zaborów) nie odgrywały w tym zakresie decydującej roli. Mogły być skutecznie zastąpione poprzez samouctwo, o czym świadczy przykład ks. Zalewskiego i ks. C. Pęcherskiego.

Środowisko historyków lubelskich z okresu II Rzeczypospolitej prezentowało znaczny potencjał intelektualny. Aż 72 z nich (na 73) podjęło studia wyższe, w 56 wypadkach (76,7%) uwieńczono doktoratem. Późniejsze pasje historyczne nie zawsze były konsekwencją odbywanych studiów. Wśród interesujących nas badaczy i popularyzatorów historii spotykamy bowiem absolwentów studiów historycznych (17), historycznoliterackich (5), historii sztuki (3), prawa (14), teologii (13), kierunków filologicznych (9), filozoficznych (2), medycznych (2), pedagogicznych (1), ekonomicznych (1), geograficznych (1) i rolniczych (1). W środowisku tym dominowali wychowankowie Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie studiowało aż 19 jego przedstawicieli. Liczną grupę (13 osób) stanowili absolwenci Uniwersytetu Lwowskiego. Mniej było absolwentów Uniwersytetu Warszawskiego (5 historyków), Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (3), Uniwersytetu Poznańskiego (2) i Akademii Duchownej w Warszawie (1). Dalszych 27 osób (37%) studiowało poza ziemiami polskimi. Najbardziej liczna wśród nich była grupa wychowanków uczelni petersburskich (9 osób); mniej liczne grupy historyków łączyły wspólne studia w belgijskim Katolickim Uniwersytecie w Lowanium (3), Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie (3) oraz uniwersytecie w Innsbrucku (2) i Moskwie (2). Pojedyncze osoby ukończyły studia wyższe we Fryburgu, Genewie, Getyndze, Kijowie, Monachium, Paryżu, Wiedniu oraz innych zagranicznych ośrodkach naukowych.

Badani historycy zdobywali wykształcenie na szczeblu wyższym w różnym czasie, poszczególne osoby uzyskiwały absolutoria w latach 1863–1934, najwięcej jednak w latach dwudziestych naszego stulecia (18 osób, tj. 25%). Na swoich mistrzów najchętniej powoływali się uczniowie Franciszka Bujaka (np. W. Adamczyk), Ignacego Chrzanowskiego, (np. P. Bańkowski, P. Gucwa, L. Kamykowski, C. Pęcherski), Wacława Sobieskiego (np. W. Godziszewski, A. Strzelecki) i Prze-

mysława Dąbkowskiego (np. J. Kamiński, P. Skwarczyński). Najwięcej z doświadczeń swojego mistrza przenieśli na grunt lubelski, jak się wydaje, historycy literatury ze szkoły I. Chrzanowskiego.

W okresie międzywojennym oprócz kwalifikacji formalnych o miejscu w świecie uczonych decydowało również posiadane doświadczenie badawcze. Historycy lubelscy z tego okresu posiadali znaczny zasób doświadczeń. Niemalże połowa z nich (36 osób, tj. 49,3%) uzyskała stopnie doktorskie jeszcze przed odbudową polskiej państwowości w 1918 r., pozostałych 20 osób doktoryzowało się już w Polsce Odrodzonej. Liczby te wymagają uściślenia, nie wszystkie bowiem doktoryzaty uzyskano w zakresie nauk historycznych. Dysertacje dotyczące problematyki sensu stricto historycznej przedstawiło jedynie 14 osób, aż 29 doktoryzowało się w ramach innych specjalności, tyle samo z historii uprawianej przez siebie dyscypliny (np. prawa, literatury, filozofii, ekonomii, teologii).

W omawianej społeczności w latach 1894–1935 przeprowadzono ogółem 29 habilitacji. Większość z nich (22, tj. 75,9%) sfinalizowano już w Polsce niepodległej w rodzimych placówkach naukowych. Było to możliwe przede wszystkim dzięki utrzymywaniu kontaktów z Uniwersytetem Jagiellońskim (12 habilitacji), Uniwersytetem Warszawskim (4), Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie (3) oraz uczelniami zagranicznymi (2). Dwie habilitacje powstały na Uniwersytecie Poznańskim, po jednej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, w warszawskiej Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego oraz w Politechnice Lwowskiej. W dwóch przypadkach nie udało się ustalić precyzyjnych danych.

Wśród historyków sensu stricto dyplomem habilitacyjnym legitymowało się zaledwie pięć osób (ks. Umiński, L. Białkowski, Cz. Strzeszewski, ks. A. Wójcicki oraz S. Smolka). Trzeba sobie jednak zdawać sprawę, że habilitacja w tym czasie (a zwłaszcza w środowisku lubelskim) nie była niezbędnym warunkiem awansu naukowego. Także bez habilitacji możliwe było uzyskanie profesury zwyczajnej i nadzwyczajnej. Nominacje na profesorów nadzwyczajnych w latach 1919–1939 otrzymało 40 osób. Stosunek liczby historyków sensu largo do liczby badaczy sensu stricto kształtował się w tej zbiorowości jak 29 : 11. Najwyższą godność naukową (profesurę zwyczajną) uzyskało 24 historyków. Wśród nich było 16 historyków sensu largo i 8 sensu stricto. W grupach profesorskich w kilku przypadkach obserwujemy przechodzenie od zajmowania się historią różnych dyscyplin naukowych do badań stricte historycznych. W gronie badaczy o najwyższych kwalifikacjach znaleźli się: L. Białkowski, ks. Cz. Falkowski, ks. P. Kremer, Z. Kukulski, S. Ptaszycki, S. Smolka, o. J. Woroniecki, ks. A. Wójcicki.

Katolicki Uniwersytet Lubelski w swych strukturach organizacyjnych skupiał większość historyków na Lubelszczyźnie⁷. "Spośród 178 pracowników naukowych KUL okresu międzywojennego 80 (nie licząc asystentów) zajmowało się wprost lub ubocznie historią⁸. Do regionalnego środowiska historycznego możemy jednak zaliczyć tylko 57,5% badaczy z tego grona. Historycy akademicy z Lublina zajmowali się przede wszystkim dziejami religii i Kościołów, prawa kanonicznego, filozofii, historią Polski i powszechną, prawa i ustroju państwa, doktryn ekonomicznych i politycznych, dziejami gospodarki, wychowania, literatury i języków. W latach 1918–1939 wydali ogółem 109 książek oraz wiele rozpraw i artykułów⁹. Publikowanie wyników badań ułatwiała im znakomicie ukazująca się w latach 1921–1934 seria wydawnicza Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego (od 1933 r. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego), której kontynuacją były Wydawnictwa Towarzystwa Naukowego KUL.

Poważny wpływ na kształtowanie się oblicza środowiska lubelskiego miała działalność historyków akademickich na polu organizacji życia naukowego poza uniwersytetem. Dzięki nim stały się możliwe spotkania badaczy i popularyzatorów historii najróżniejszych kategorii (profesjonalistów, badaczy fachowych, amatorów-pasjonatów i in.). Miejscem wzajemnych kontaktów i pracy stały się wówczas: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie, miejscowy oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwo Naukowe KUL. W mniejszym stopniu rolę tę spełniały: Muzeum Lubelskie, Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego, lubelski i zamojski oddział Towarzystwa Miłośników Książek, Towarzystwo Miłośników Zamościa i Ziemi Zamojskiej oraz lubelskie oddziały Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza, Związku Zachodniego, a także Towarzystwa Prawniczego i Towarzystwa Ekonomicznego.

Pozytywny wpływ na integrację środowiska miała współpraca historyków w ramach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie, powołanego do życia na początku 1927 r. przez komitet organizacyjny obchodów setnej rocznicy śmierci Stanisława Staszica. Nawiązywało ono do tradycji towarzystwa o takiej samej

⁷ O studium historii na KUL w Polsce Odrodzonej pisali dotychczas: G. Karolewicz (dz. cyt.), Z. Zieliński (dz. cyt.), R. Bender (dz. cyt.), K. Wójcik (*Zarys dziejów historii filozofii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, "Roczniki Filozoficzne", 17 (1969), z. 1, s. 171–208), S. Fita (*Kronika polonistyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (1918–1939)*, tamże, s. 5–17 oraz *Studia nad literaturą polską 1864–1914 w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, s. 49–53), A. Dobakówna (*Literatura staropolska na polonistyce w okresie 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, tamże, s. 19–29), I. Opacki (*Badania nad literaturą romantyczną w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, s. 31–47), Z. Klimaj, W. Makarski (*Językoznawstwo na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, s. 79–99), A. Kołaczkowski (*Dzieje germanistyki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, 16 (1968), z. 4, s. 25–37), W. Kwiatkowski (*Zarys dziejów filologii romańskiej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, s. 5–23), J. Niemirska-Pliszczyńska (*Pięćdziesięciolecie filologii klasycznej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, tamże, z. 3, s. 5–21).

⁸ Karolewicz, *Nauki historyczne*, s. 226.

⁹ Tamże, s. 226.

nazwie, działającego w Lublinie w latach 1818–1830¹⁰. Jego przewodniczącym został historyk KUL Z. Kukulski, który pełnił tę funkcję aż do wybuchu wojny. Towarzystwo programowo rozwijało działalność badawczą dotyczącą głównie regionu lubelskiego, choć dążyło do rozszerzenia swego oddziaływania (mało skutecznie zresztą) na województwo poleskie i wołyńskie¹¹. W pierwszych miesiącach działalności pozyskało ok. 200 członków, w 1929 r. zrzeszało ok. 350 osób, a w r. 1937 – 202 uczonych i przyjaciół nauk¹². TPN w Lublinie nie prowadziło własnych badań naukowych, lecz popierało organizacyjnie i finansowo prace swoich członków. Badania historyczne stymulowały głównie dwie komisje: Komisja Regionalistyczna (od 1927 r.), a szczególnie Komisja Historyczna (od 1928 r.), którą założył L. Białkowski, profesor KUL, a zarazem dyrektor Archiwum Państwowego w Lublinie, przy współudziale B. Grużewskiego, również historyka KUL. Komisja współpracowała z uniwersytetem, z archiwum, z miejscowym oddziałem PTH i innymi towarzystwami naukowymi. Preferowała badania regionalne, których wyniki publikowała w postaci źródeł, materiałów i monografii. Dzięki poparciu ze strony licznych sponsorów (m. in. Kasy im. Mianowskiego, Funduszu Kultury Narodowej, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, magistratu m. Lublina) TPN wydało m. in. dwa zeszyty czasopisma "Region Lubelski" (pod red. Feliksa Araszkiwicza), trzy tomy "Pamiętnika Lubelskiego" (pod red. Z. Kukulskiego), sześć książek w ramach "Prac Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie", trzy w Bibliotece Lubelskiej. "Łączna objętość publikacji towarzystwa wyniosła ok. 500 arkuszy o łącznym nakładzie 28,5 tys. egzemplarzy"¹³. Do 1939 r. odbyło się ponad 600 posiedzeń naukowych w ramach wszystkich komisji, spośród których największą aktywność przejawiała Komisja Historyczna¹⁴.

Lubelski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego powstał w 1927 r. i zasięgiem swego działania miał objąć teren całego województwa. Później od tego zamiaru odstąpiono, by nie dublować działań innych organizacji naukowych

¹⁰ J. S t y k, *Towarzystwa Naukowe na Lubelszczyźnie*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 5: *Problemy nauki, kultury i służby zdrowia w 60-leciu Polski niepodległej*, pod red. T. Mencła, Warszawa–Łódź 1986, s. 218–222. Por. też: Z. K u k u l s k i, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie na tle epoki (1818–1830)*, Lublin 1938; J. D o b r z a ń s k i, *Dzieje Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, [w:] *Hieronim Łopaciński i Biblioteka jego unienia w Lublinie 1907–1957*, praca zbiorowa, Lublin 1957, s. 347–367.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Lubelskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Księga protokołów II, k. 21–22, akta nie uporządkowane; *Statut Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, "Pamiętnik Lubelski", 3 (1938), s. 599–604.

¹² S t y k, dz. cyt., s. 220.

¹³ Tamże.

¹⁴ APL, Lubelskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk,teczka 7, k. 5–6. Zob. *Kuźnia twórczej pracy naukowej. Rozwój Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, "Kurier Poranny Lubelsko-Wołyński" z 12 II 1939, s. 1.

(zwłaszcza Komisji Historycznej miejscowego TPN)¹⁵. Oddział PTH skoncentrował się więc na zadaniach dydaktycznych. Podjął też nieudaną próbę przygotowania monografii Lublina, czym zajmowała się specjalna komisja badawcza, finansowana przez władze miejskie. Nie prowadzono także działalności wydawniczej w ramach lokalnych struktur PTH. W latach 1927–1939 przewodniczącym oddziału był L. Białkowski. PTH na tym terenie nie skupiło większej liczby członków. Początkowo należały do niego 34 osoby (w tym 20 nauczycieli i 10 pracowników naukowych). Największą liczebność osiągnęło w 1931 r., gdy liczyło 49 członków. W 1939 r. stan osobowy oddziału zmniejszył się do 33 członków, przy czym reprezentacja poszczególnych grup zawodowych została zachowana¹⁶.

Rozbudowa infrastruktury badań przyczyniła się do rozwoju miejscowego ruchu wydawniczego. Skalę tego zjawiska określa fakt, iż 49 (tj. 67%) przedstawicieli tego środowiska publikowało w latach 1918–1939 swe prace w oficynach lubelskich, choć dla autorów rozpraw naukowych Lublin nie był ośrodkiem atrakcyjnym, gdyż w zasadzie wychodziły tu tylko trzy periodyki otwarte dla historyków ("Prace Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie", "Region Lubelski", "Pamiętnik Lubelski"), które ustępowały jednak pod względem poziomu naukowego i zasięgu oddziaływania czasopismom centralnym. Ogłaszanie swych prac w Lublinie było więc nierzadko wyrazem postawy manifestującej przynależność autora do miejscowego środowiska.

Dorobek wydawniczy lubelskiego środowiska, zarówno w kategoriach ilościowych, jak i jakościowych, trudno ocenić. Na przeszkodzie staje przede wszystkim bariera kompetencji oraz brak opracowanych bibliografii większości interesujących nas autorów.

Dla celów informacyjnych pewne znaczenie może mieć fakt, że w dorobku poszczególnych historyków znalazło się od kilku do kilkuset prac. Dziełem poszczególnych historyków znalazło się od kilku do kilkuset prac. Dziełem 51 historyków (których prace udało się policzyć) było ok. 3050 większych lub mniejszych publikacji. Wynika z tego, że statystyczny badacz czy popularyzator był autorem blisko 60 prac. Większość z nich została poświęcona zagadnieniom historycznym sensu stricto. Różny był natomiast charakter prezentowanej twórczości. Trudno byłoby oceniać według takiego kryterium każdą z prac oddzielnie. Ograniczmy się więc do stwierdzenia, że 49 historyków (67,1%) było autorami

¹⁵ Por. S t y k, dz. cyt., s. 217–218; K. T y s z k o w s k i, *Polskie Towarzystwo Historyczne 1925–1936...*, "Kwartalnik Historyczny", 51 (1937), s. 120–121; J. D o b r z a ń s k i, *Oddział Lubelski (1927–1956)*, [w:] *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1956. Księga pamiątkowa z okazji zjazdu PTH w Warszawie 19–21 X 1956*, Warszawa 1958, s. 214–216.

¹⁶ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Polskie Towarzystwo Historyczne Zarząd Główny, 155, k. 1–2: Oddział PTH w Lublinie, Sprawozdania z działalności i kasowe, listy członków, korespondencja 1927–1939, Sprawozdanie Zarządu Oddziału PTH w Lublinie z działalności w r. 1927, tamże, k. 99. Spis członków Lubelskiego Oddziału PTH według stanu na dzień 1 V 1939 r., tamże, k. 17; Sprawozdanie Sekretarza sekcji naukowej Oddziału Lubelskiego PTH za rok 1930/31.

głównie prac naukowych, 14 (19,2%) – popularnonaukowych, a 10 (13,7%) – informacyjno-naukowych. Ważniejsze z nich zamieszczone zostały w aneksie.

Twórczość historyków lubelskich wielokrotnie znajdowała uznanie różnych środowisk naukowych i społecznych. Wyrazem tego było przyznanie im wielu nagród, najczęściej za działalność naukową na polu regionalnym. Otrzymał je m. in. dwukrotnie H. Wiercieński: w 1905 r. była to nagroda Kasy im. Mianowskiego za pracę *Opis statystyczny guberni lubelskiej* (Warszawa 1901), a w 75. rocznicę urodzin, przypadającą w 1918 r., nagroda im. K. Szajnochy, przyznana przez Zakład Naukowy im. Ossolińskich we Lwowie za całokształt badań. J. Rjabinin otrzymał w 1932 r. Złoty Krzyż Zasługi za dorobek na polu "naukowym i archiwalnym", a sześć lat później nagrodę pieniężną Rady Miejskiej m. Lublina w wysokości 2500 zł za prace z historii miasta. M. Pękalski został uhonorowany wyróżnieniem za legendę o Urzędowie, opublikowaną w "Mojej Przyjaciółce". M. Pieszko otrzymał Srebrny Wawrzyn Akademicki Polskiej Akademii Literatury. Z. Klukowskiemu przyznano Srebrny Wawrzyn PAL oraz Złoty Krzyż Zasługi za całokształt działalności naukowej i lekarskiej. Nagrody te nie sytuują historyków lubelskich w elicie polskiego świata historycznego, świadczą jednak o roli, jaką ludzie ci odgrywali w życiu regionu.

c) Działalność pozanaukowa

Lubelskie środowisko naukowe było mało aktywne pod względem politycznym¹⁷. Ocena ta odnosi się szczególnie do grupy historyków akademickich, zwłaszcza osób duchownych. Wielu z nich programowo odcinało się od angażowania się w sprawy polityki. Nie znaczy to oczywiście, że ograniczali się oni wyłącznie do pracy badawczej i popularyzatorskiej. Spośród wszystkich badanych 40 osób (54,8% ogółu) przejawiało jednocześnie zainteresowania pozanaukowe.

Najliczniejsza grupa historyków (15 osób, tj. 20,5%) działała na polu kultury. Byli to zazwyczaj organizatorzy placówek kultury, aktywni członkowie towarzystw i stowarzyszeń kulturalnych. Wśród szczególnie zasłużonych w tej dziedzinie postaci na wymienienie zasługuje ks. I. Radziszewski, który podniósł Lublin do rangi miasta uniwersyteckiego. W krótkim czasie udało się tu stworzyć nie tylko profesjonalny ośrodek badań naukowych, ale także zorganizować podstawy społecznego udziału w kulturze. Większość tych inicjatyw konkretyzowała się przy udziale historyków. W ośrodku lubelskim działalność taką prowadził m. in. ks. L. Zalewski. Był on założycielem, a od 1926 r. prezesem miejscowego oddziału

¹⁷ Szersze informacje na ten temat zawierają karty dokumentacyjne opracowane przez G. Karolewicz (B. Gruźewski, P. Kremer, I. Radziszewski, A. Spiegel, S. Srebrny, J. Władziński, J. Woroniecki, A. Wóycicki, L. Zalewski) oraz A. Stępnika (P. Bańkowski, J. Dutkiewicz, T. Hilarowicz, K. Janczykowski, Z. Klukowski, T. Moniewski, M. Pieszko, S. Pomarański, H. Radziszewski, J. Rafacz, K. Sochaniewicz, H. Wiercieński), a także relacja pisemna Cz. Strzeszewskiego.

Towarzystwa Miłośników Książek. Swą aktywność zaznaczył również na forum Lubelskiego Związku Pracy Kulturalnej (od 1934 r.), Towarzystwa Muzeum Lubelskiego, Towarzystwa Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego. O stworzenie instytucjonalnych podstaw rozwoju życia kulturalnego na Lubelszczyźnie upominał się J. Dutkiewicz, związany dawniej z grupami "Negatywistów", "Zwrotnica" i "Pryzmat". Czynił starania w celu utworzenia Instytutu Lubelskiego (obejmującego Muzeum, Bibliotekę im. H. Łopacińskiego, sale wystawowe sztuki współczesnej oraz TPN w Lublinie). Miał w tym zakresie znaczne doświadczenia, zdobyte w latach 1932–1935 przy organizowaniu Muzeum Wołyńskiego. Współzałożycielem i pierwszym prezesem lubelskiego okręgu Związku Sybiraków był B. Gruzewski. A. Spiegel i S. Srebrny popularyzowali w społeczeństwie lubelskim teatr.

Animatorem życia kulturalno-naukowego na terenie Zamościa był K. Sochaniewicz. Razem z S. Pomarańskim był on inicjatorem założenia dwutygodnika "Kronika Powiatu Zamojskiego", przekształconego później w "Tekę Zamojską". Wydatnie wspomagał ich obu Z. Klukowski, lekarz z zawodu, a zarazem popularyzator wiedzy o regionie, bibliofil i współtwórca Muzeum Zamojskiego. Stan zamojskich zabytków napawał troską miejscowego nauczyciela i działacza Związku Nauczycielstwa Polskiego – M. Pieszkę. W 1935 r. stał on na czele komisji artystyczno-konserwatorskiej, powołanej dla przeprowadzenia całości prac rekonstrukcyjnych rynku zamojskiego. Pełnił także pracochłonną funkcję sekretarza Zjazdu Naukowego im. Sz. Szymonowica, który odbył się w 1929 r. Pieszko przygotowywał wystawę pamiątek po byłej Akademii Zamojskiej i Sz. Szymonowicu.

K. Janczykowski, dawniej członek "Sokoła", poświęcił się popularyzacji Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Był społecznym kustoszem Muzeum Ziemi Chełmskiej, w którym zgromadził dużą liczbę eksponatów.

Tylko dla 7 historyków lubelskich (9,6% wszystkich badanych) podstawową sferą działalności pozanaukowej w latach 1918–1939 była polityka, co świadczy o wygasaniu tego rodzaju zainteresowań, które przed odzyskaniem niepodległości były zjawiskiem dość powszechnym. Trudno dzisiaj zrekonstruować obraz zainteresowań politycznych tych osób. Zebrane przez nas materiały wskazują, że największe wpływy miała w tym środowisku Chrześcijańska Demokracja. Relatywnie sporo osób było związanych, bardziej lub mniej formalnie, z obozem rządzącym i Narodową Demokracją. Jednostki wiązały się z ruchem robotniczym (Polska Partia Socjalistyczna) i ludowym (Polskie Stronnictwo Ludowe).

Bezpośrednio w działalność polityczną angażowało się niewielu historyków. H. Radziszewski był działaczem Związku Ludowo-Narodowego (od 1908 r.). W okresie Polski Odrodzonej był posłem do Sejmu Ustawodawczego (1919–1922) oraz posłem do sejmu RP w latach 1922–1923. Uczestniczył w pracach dwóch

sejmowych komisji: Budżetowej i Handlowo-Przemysłowej. Był też przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół Francji w Polsce. Mandat do parlamentu z okrę-

Tab. 9. Przynależność polityczna historyków lubelskich z lat 1919–1939

ChD		Obóz rządzący		ND		PPS		PSL	
liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
9	12,3	8	10,6	6	8,2	1	1,4	1	1,4

gu Lublin–Chełm–Lubartów otrzymał w 1922 r. ks. A. Wójcicki. Pełnił w nim funkcję prezesa Komisji Ochrony Pracy. Uczestniczył w corocznych międzynarodowych konferencjach pracy w Genewie, sesjach Ligi Narodów i innych organizacji. W tym samym czasie z ramienia Stronnictwa Katolicko-Ludowego wszedł do sejmu RP inny historyk KUL – ks. J. Czuj. W latach 1930–1935, również jako przedstawiciel tej siły politycznej, posłem został I. Czuma. Dzięki jego staraniom KUL uzyskał w 1933 r. prawo do nadawania stopnia magistra na wydziałach świeckich. W swym środowisku I. Czuma znany był jako działacz Akcji Katolickiej, organizacji "Caritas" oraz Polskiego Związku Zachodniego na województwo wołyńskie i lubelskie, którego w latach 1938–1939 był prezesem. Dwukrotnie posłem był S. Stroński: w latach 1922–1927 zasiadał w sejmie jako reprezentant Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, a od 1928 do 1935 r. – Stronnictwa Narodowego.

Niektórzy z badaczy lubelskich pełnili funkcje rządowe. Ks. B. Żongółłowicz na przykład piastował w latach 1928–1932 stanowisko wiceministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, T. Hilarowicz był krótko delegatem rządu na Spisz i Orawę.

Z ruchem chrześcijańskodemokratycznym związani byli przede wszystkim historycy duchowni. Ks. A. Szymański był współtwórcą Związku Polskiej Inteligencji Katolickiej, któremu przewodniczył w latach 1931–1939. W r. 1928 założył Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, któremu przewodniczył przez dziesięć lat. Z inicjatywy o. J. Woronieckiego od r. 1937 zaczął się ukazywać miesięcznik dla inteligencji pt. "Szkoła Chrystusowa". Ks. J. Władziński w końcu 1919 r. współorganizował Związek Kapłański "Unitas" w Lublinie. W latach 1920–1934 pełnił godność jego prezesa. Ks. J. Archutowski był organizatorem Klubu Młodych Księży.

Z ruchem narodowym silnie związany był P. Bańkowski – inicjator założenia w Petersburgu tygodnika "Myśl Narodowa", oraz Z. Pazdro.

Badana grupa historyków dbała o polityczne i obywatelskie wychowanie młodzieży akademickiej. Duże zasługi dla rozwoju chrześcijańskiego ruchu młodzieżowego położył T. Hilarowicz. Cz. Strzeszewski w latach 1927–1931 był człon-

kiem Stowarzyszenia Katolickiej Młodzieży Polskiej "Odrodzenie", następnie sprawował funkcję kuratora tegoż stowarzyszenia na KUL. Z "Odrodzeniem" związani byli także S. Kunowski i P. Skwarczyński, który pełnił w nim różne funkcje we władzach lokalnych i ogólnopolskich. W. Adamczyk w schyłku II Rzeczypospolitej był czynnym członkiem Związku Młodzieży Wiejskiej. W szeregach Związku Młodzieży Polskiej "Zet" znalazł się lubelski nauczyciel T. Moniewski, który aktywnie wspomagał też działalność Związku Harcerstwa Polskiego. Przed wybuchem wojny zbliżył się do ruchu syndykalistycznego.

Niektórzy historycy prowadzili działalność polityczną poza strukturami partyjnymi. Nierzadko identyfikowali się z najważniejszymi problemami kraju. Przykładem tego może być bezpośredni udział w akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku K. Piwockiego i ks. J. Władzińskiego. Na uwagę zasługuje działalność H. Wiercieńskiego, byłego uczestnika powstania styczniowego i zesłańca. Przed 1918 r. wielokrotnie wypowiadał się on publicznie przeciwko kolonizacji niemieckiej w Królestwie Polskim. Podał krytycznej analizie akt wyodrębnienia i rusyfikacji Chełmszczyzny. Opracował także projekt komasacji gruntów w Królestwie. K. Sochaniewicz nazwał go "strażnikiem kresów" i trybunem ziemi chełmskiej¹⁸. J. Rafacz dał się poznać lubelskiej społeczności jako autor protestu przeciwko procesowi brzeskiemu.

Wśród historyków lubelskich spotykamy także organizatorów oświaty, życia gospodarczego i kulturalnego. Nie mieli oni jednak wyróżniających się sukcesów. Ich działalność przerwała wojna.

ZAKOŃCZENIE

Rok 1939 stanowi wyraźną cezurę w dziejach lubelskiego środowiska historycznego. W latach 1939–1944 poniosło ono dotkliwe straty osobowe wskutek niemieckich i radzieckich akcji wymierzonych przeciwko inteligencji polskiej, w wyniku trudów wojny i okupacji, a także za zaangażowanie w walkę z okupantem. Z grona 73 badanych osób 16 uczestniczyło w tajnym nauczaniu, 8 brało czynny udział w wojnie obronnej, a 6 w ruchu oporu. Do 1944 r. 16 historyków straciło życie (7 z nich zostało zamordowanych przez Niemców lub Rosjan). Jeśli wziąć pod uwagę, że 12 przedstawicieli omawianego środowiska umarło przed 1939 r., a 24 nigdy nie wróciło na Lubelszczyznę, trzeba stwierdzić, że po wojnie podjęła pracę w dużej mierze nowa generacja historyków. Pojawily się

¹⁸ K. Sochaniewicz, *Trybun ziemi chełmskiej Henryk Sochaniewicz*, "Kronika Powiatu Zamajskiego", 1 (1918), nr 15, s. 34–38. Por. t e n ż e, *Henryk Wiercieński jako badacz ziem wschodnich*, Lublin 1925.

nowe potrzeby i problemy badawcze. W zmienionych warunkach pracę podjęło tylko 21 badaczy i popularyzatorów ze środowiska przedwojennego.

Lata 1918–1939 stanowiły okres tworzenia się środowiska historycznego na Lubelszczyźnie w pełnym słowa tego znaczeniu. Wówczas to rozwinął się w Lublinie nurt historii akademickiej, jednoczący historyków związanych z nowo powstałym uniwersytetem. Korzystnie oddziaływali oni na dość licznych już badaczy nieprofesjonalnych, rozproszonych na terenie województwa. Przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego społeczność ta, bardzo niejednorodna, pozostawała na etapie stabilizowania się, kształtowania infrastruktury naukowej. Nie była to zbiorowość duża. Tylko nieliczni jej przedstawiciele należeli wtedy do krajowej czołówki badawczej (np. L. Białkowski, M. Popławski, S. Ptaszycki, ks. J. Umiński). Liczne trudności, nękające zarówno uniwersytet, jak i pozostałe instytucje wspierające pracę naukową przeszkodziły w stworzeniu tzw. lubelskiej szkoły historycznej. W środowisku historyków lubelskich powstały jednak liczne publikacje, wnoszące cenne wartości do poznania dziejów ojczystych. Podejmowali tu również wiele inicjatyw przyczyniających się poważnie do ogólnego awansu kulturalnego ówczesnej Lubelszczyzny. Między innymi dzięki aktywności historyków lubelskich prowincjonalny do niedawna Lublin zaczęto zaliczać do liczących się ośrodków naukowych, takich jak Kraków, Lwów, Wilno czy Poznań.

ANEKS

Ważniejsze publikacje historyków lubelskich powstałe w latach 1919–1939

Adamczyk Władysław

Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku, Lwów 1938, *Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Gospodarka finansowa Lublina w latach 1569–1580*, Lublin 1939.

Białkowski Leon

Podole w XVI wieku, Warszawa 1920.

Szkice z życia Wielkopolski, Poznań 1925.

Materiały do monografii Lublina XV–XVII w. Wilkierze XV–XVII w., Lublin 1928.

Lubelska księgarnia podkomorska XV wieku, Lublin 1934, Towarzystwo Naukowe KUL.

Czuj Jan

Św. Pacjan z Barcelony. Studium patologiczne, Tarnów 1923.

Hierarchia kościelna u św. Augustyna, Lublin 1925, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Św. Cyprian biskup-męczennik, Kraków 1927.

Św. Augustyn o narodzie wybranym, Kraków 1928.

Żywot św. Augustyna, Kraków 1928.

Dobrzański Jan

Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich 1795–1809, Lublin 1938.

Dragan Marcin

Koronacja Bolesława Chrobrego, Warszawa 1925.

Dutkiewicz Józef

Pałac na Koreach w Lublinie, "Pamiętnik Lubelski", 3 (1938), s. 363–371.

Gruźewski-Lubicz Bolesław

Duch reformy (Konstytucja 3 Maja), Lublin 1928.

Insadowski Henryk

Ustrój prawny Kościoła katolickiego, Lublin 1926, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Res sacrae w prawie rzymskim, Lublin 1931.

Prawo rzymskie u Horacego, Lublin 1935, Towarzystwo Naukowe KUL.

Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo, Lublin 1935, Towarzystwo Naukowe KUL.

Janczykowski Kazimierz

Śluzak wędrowny po powiecie chełmskim poprzedzony krótką monografią powiatu, Chełm 1933.

Jasinowski Bogumił

Die analytische Urteilslehre Leibnizens in ihrem Verhältnis zu seiner Metaphysik, Wien 1918.

Kałwa Piotr

Powstanie i rozwój polskiej kołędzy jako daniny kościelnej. Studium prawno-historyczne, Lwów 1933.

Kamiński Jan

Historia sądownictwa wojskowego w dawnej Polsce, Warszawa 1928.

Z przeszłości rzemiosła piekarskiego w Lublinie, Lublin 1932.

Z przeszłości cechu krawieckiego w Lublinie, Lublin 1933.

Notatki z historii prawa na Zachodzie Europy. Z wykładów prof. ... w roku akadem. 1937/38, Lublin 1938,
Sekcja skryptowa Bratniej Pomocy KUL.

Kamykowski Piotr

Romantyczność Mickiewicza, Lublin 1926.

Stanisława Staszica nauka moralna, Lublin 1926

Ze studiów nad Janem Śniadeckim, Lublin 1930.

Jana Śniadeckiego "Pochwała Kopernika", Lublin 1935.

Kozowski Aleksander

Protestantyzm w Lublinie i w Lubelskiem w XVI–XVII wieku, Lublin 1933, Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie nr 2.

Dzieje nowożytnie. Wiek XVII, Lublin 1934, Sekcja skryptowa Bratniej Pomocy KUL.

Blaski i cienie unii kościelnej w Polsce w XVI–XVIII wieku w świetle źródeł archiwalnych, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Jego Ekscelencji X. Biskupa Mariana Fulmana*, t. 1, Lublin 1939, s. 62–132.

Krotkiewicz Adam

T. Lucretii Cari "De rerum natura Liber Tertius" (wyd. krytyczne, komentarz edytorski, przekład polski), Lublin 1921.

Kruszyński Józef

Studia nad porównawczą historią religii, Poznań [1926].

Kukulski Zygmunt

Główne momenty myśli i badań pedagogicznych, Lublin 1923, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.
Pierwsiotkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji Narodowej z lat 1773–1775, wydał i wstępem opatrzył ..., Lublin 1923.

Stanisław Staszic ks., *Pisma pedagogiczne*, wydał i opracował ..., Lublin 1926.

Stanisław Staszic (1775–1826), Księga zbiorowa pod red. ..., Lublin 1928.

Pestalozzi w Polsce na początku XIX stulecia, Lublin 1930, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Źródła do dziejów wychowania w szkolnictwie w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej (1807–1812), wydał i opracował ..., Lublin 1931.

Pierwsi nauczyciele świeccy w szkole wydziałowej lubelskiej w dobie Komisji Edukacji Narodowej, Lublin 1939.

Paciorkiewicz Maurycy Michał

Literatura francuska wieku XVI-go. Notatki z wykładów prof. ..., Lublin 1921, Sekcja skryptowa Bratniej Pomocy KUL.

Pastuszka Józef

Filozofia religii Bergsona, Warszawa 1936.

Rasizm jako światopogląd, Poznań 1939.

Pieczko Michał

Zamość – gród Kanclerski, Hetmański, Zamość 1928.

Zamość w r. 1809, Zamość 1931.

Peter Janusz

Szkice z przeszłości miasta kresowego, Zamość 1947 [praca przygotowana przed wybuchem wojny].

Pomarański Stefan

Proces polityczny w Szczebrzeszynie w 1852 roku i jego skutki, Zamość [1919].

Popławski Mieczysław

Bellum Romanum. Sakralność wojny i prawa rzymskiego, Lublin 1923, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Literackie walory pamiętników Cyncerona i Augusta, Lublin 1935, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta, Lublin 1935, Towarzystwo Naukowe KUL.

Oktawian August, Lublin 1938, Towarzystwo Naukowe KUL.

Sylwetki rzymskich uczonych, Lublin 1939.

Plaszewski Stanisław

Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej, cz. I, wyd. 2, Lublin 1922, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Kazania świętokrzyskie. Teksty w podobiznach (Dwie tablice w światło-druku), Lublin 1924.

Radziszewski Henryk

Nauka skarbowości. Wykład o skarbowości państwowej i gminnej, wyd. 2, Warszawa 1919.

Rafacz Józef

Ustrój wsi samorządowej małopolskiej w XVIII w., Lublin 1922.

Rabinin Jan

Lublin w księgach wójtowsko lawniczych XVII–XVIII w., Lublin 1928.

Rada Miejska Lubelska w XVIII w., Lublin 1931.

Lauda miejskie Lublina XVII w., Lublin 1934.

Rada Miejska Lubelska w XVII w., Lublin 1933.

Sadownik Jerzy

Przyjęcia do prawa miejskiego w Lublinie w XVII wieku, Lublin 1938.

Skwarczyński Paweł

O pojęciu Korony w artykułach henrycjańskich, Lwów 1936.

Z badań nad przywilejami ziemskimi, budzińskim i koszyckim, Lublin 1936, Towarzystwo Naukowe KUL.

Smolka Stanisław

Historia Polski. Notatki z wykładów ..., Lublin [ok. 1922], Sekcja skryptowa Bratniej Pomocy KUL.

Sochaniewicz Kazimierz

Stosunki narodowościowo-wyznaniowe w diecezji podlaskiej w 1863 r., Zamość 1918.

O kolebce Zamojskich i Piwcach-Prawdnicach, "Rocznik Heraldyczny", 5 (1920).

Spiegel Aleksander

Teatr w Lublinie i teatry w Lubelskiem (1860–1890), Lublin 1929.

Straszewski Maurycy

Polska filozofia narodowa, Kraków 1921.

Stroński Stanisław

Pierwsze lat dziesięć (1918–1928), Lwów 1928.

Strzelecki Adam

Sejm z 1605 r., Kraków 1921.

Strzeszewski Czesław

Kryzys rolniczy na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807–1830, Lublin 1934.

Handel zagraniczny Królestwa Kongresowego (1815–1830), Lublin 1937, Towarzystwo Naukowe KUL.

Umiński Józef

Niebezpieczeństwo tatarskie w poł. XIII w. i papież Innocenty IV, Lwów 1922.

Henryk arcybiskup gnieźnieński zwany Kietliczem (1199–1219), Lublin 1926, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Wierciński Henryk

Polska i Litwa, Lublin 1920.

Mniejszości narodowe a narodowości obce, "Głos Lubelski", 1922, nr 217, s. 4–5.

Wiłlicki Jan

- Zwyczaj w prawie kanonicznym*, Lublin 1924, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.
Kardynał Piotr Gasparri. Karta z życia Kościoła katolickiego, Lublin 1935.
Konkordat. Studium prawne, Lublin 1926, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Władziński Jan

- Rzemiosła i cecha w Polsce*, Lublin 1918.
Lublin w walce o swoją polskość między rokiem 1909–1913, Lublin 1919.
Szanujemy przeszłość, Lublin 1920.

Wojciechowcki Stefan

- Cmentarzysko prehistoryczne koło Świdna*, "Region Lubelski", 2 (1927), z. 6, s. 3.
Zaginione osady w Lubelskiem, "Pamiętnik Lubelski", 1 (1929), s. 116–167.
Lublin, Warszawa 1936.

Woroniecki Jacek (Adam)

- Katolicyzm i tomiznu*, Lublin 1924, Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego.

Wóycicki Aleksander

- Religia i naród. Studium*, Warszawa 1926.

Zalcwski Ludwik

- Biblioteka Ks. Ks. Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku*, Lublin 1922.
Ze stosunków wyznaniowych w Lubelskiem. Na podstawie notatek z Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie,
 Lublin 1931.
Z dziejów partyzantki r. 1833 w lubelskiem województwie (w setną rocznicę), Lublin 1934.

Życzynski Henryk

- Dziady drezdeńskie Mickiewicza. W setną rocznicę*, Lublin 1932.
Adam Mickiewicz, t. 1: *Młodość*, Lublin 1936, Towarzystwo Naukowe KUL.

LE MILIEU HISTORIQUE DE LUBLIN DANS LA PÉRIODE DE 1918–1939

R é s u m é

Dans cet article on présente le milieu historique de Lublin dans la période d'entre-guerre. Par "milieu historique" on comprend ici des chercheurs du "sensu stricto" qui traitent l'histoire comme sujet principal de leurs intérêts, et aussi ceux qui poursuivent l'histoire en marge d'autres domaines de la science (comme, par exemple, la littérature, la loi, la philosophie, la médecine). En matière d'espace on ne considère pas seulement les historiens qui habitèrent en dehors de cette région et qui participèrent à la vie scientifique de cette région. Dans la période de la Pologne régénérée 73 historiens agirent dans la région de Lublin, dont 20 qui furent les historiens sensu stricto. Ils furent originaires de toute la Pologne, mais en particulier de la région de la Petite Pologne, de la Mazovie, de la Podlachie et les territoires du

sud-est. L'origine sociale des historiens fut différente: 16% d'origine des propriétaires fonciers, 45% d'intellectuels, près de 22% de paysans, 5,5% d'ouvriers et près de 3% d'artisans. Les historiens de Lublin furent surtout les diplômés de l'Université Jagiellonienne de Cracovie et de l'Université de Jan Kazimierz à Lvov. Beaucoup d'entre eux étudièrent dans les universités à l'étrangère comme: Rome, Louvain, Innsbruck, Moscou, Kiev, Genève, Göttingen, Munich, Paris, Vienne. La plupart d'entre eux étudièrent dans les universités de Saint-Pétersbourg. L'acquis scientifique des historiens de Lublin et leurs intérêts est présente par "Le choix des publications des plus importantes des historiens de Lublin" inséré à l'annexe de l'article. La fondation de l'Université Catholique de Lublin eut une très grande importance pour le milieu historique. Les professeurs de cette institution devinrent les initiateurs de recherches, de publications, et entre autres, de périodiques régionaux furent établis, et les sociétés scientifiques furent créées. Grâce à l'activité des historiens de Lublin, la ville provinciale de Lublin fut citée parmi les milieux tels que: Cracovie, Lvov, Vilnius ou Poznań.

Traduit par Jan Klos